

ספר מי השלוח – אקסיסטנציאליזם דתי וחיים בדיאלוג
*The book of Mei Hashiloach – Religious Existentialism and Living
 Dialogue*

ד"ר אביעזר כהן
Dr. Aviezer Cohen

מכללת יעקב הרצוג שבגוש עציון
 תשע"א 2010

דוא"ל: avi-orna@zahav.net.il; aviezer.cohen@gmail.com

מחקר עיוני: במפגש בין פילוסופיה וחינוך

1. תקציר המחקר

עיסוק רב שנים בחסידות, ובפרט בהגותו הייחודית של ר' מרדכי יוסף מאיזביצה, בעל ספר הדרושים "מי השלוח", מוביל אותי לטענה כי ניתן לחלץ הגות זו מהקשרה המסורתי, ולהציגה כחלק מ'הגות הזמן', ולהראות כיצד מתקיים במשנה זו מודל של אקסיסטנציאליזם-דתי, בדומה לזו הקיימת אצל הוגים כגון בובר, רוזנצווייג, א"י השל וקירקגור.

לפנינו משנה אשר מוקד עיסוקה איננו האובייקט, כשם שהיא איננה תוחמת את עצמה למסגרת חיים כזו או אחרת. אדרבה, היא מעוניינת להעמיד את האדם באופן בלתי-אמצעי מול האל, מתוך נסיון להבין מה רצון האל ממנו בזמן ובאירוע קונקרטי. טענה זו למעשה מאחדת בתוכה שני מישורים, הדתי והאקסיסטנציאלי: הרצון שלו להיות הוא, היא בו זמנית מימוש מה שהאל רוצה ממנו, וניתן לנסח זאת גם הפוך, מה שהאל מבקש מהאדם, הוא מיניה וביה מימוש עמוק של ה'אני' שלו. באופן זה האדם עומד מול אלוהיו כאיש האמונה הבודד ובכך מוצא את עצמו כסובייקט.

מדובר על יצירת דתיות העומדת מול ההווה בבחינת "אני-אתה" (בלשונו של בובר), וזאת לעומת התודעה הדתית המצויה, החיה בדרך כלל את חייה בקטגוריות אובייקטיביות (= "אני-לז"), כך ביחס לעצמה, כך ביחס לזולתה ואפילו ביחסה לאל.

תודעה זו לא רק מחוללת תמורה עמוקה בעולמו הרוחני של הפרט, אלא מחוללת שינוי בסביבה: קרי יצירת עולם של סבלנות, ורק כך ניתן לחיות בדיאלוג עם השונה, כל שונה! בהיותה יוצרת מערכת יחסים חדשה עם ה'חוץ', היא מהווה בסיס לעמדה חינוכית אחרת. ואם כן, ניתן להצביע

על תרומת ההגות החסידית שלפנינו למחקרים אודות ה"חינוך כחוויה קיומית", כמו גם תרגום הפילוסופיה-הדיאלוגית למשנה רוחנית-חינוכית.

2. רקע תיאורטי:¹

עבודת הדוקטורט שלי **תודעה עצמית בספר מי השלוח – ככלי לקיום הזיקה שבין האל והאדם** ניתחה את הגותו של המורה החסידי רבי מרדכי יוסף [להלן: רמ"י] ליינער מאיזביצה (1854-1800) כפי שזו מופיעה בספר הדרושים 'מי-השלוח'.

הגות זו עוררה ומעוררת עניין רב. עניין זה עולה אם בשל פירושו הנועזים לחטאים מקראיים בולטים, אשר מהם עולה כי החטא והחוטא חשפו אמת דתית עמוקה; או בשל הנימה הדטרמיניסטית המלווה את הספר ולפיה כל מעשה האדם נעשה ברצון האל, כולל החטאים; או דבריו הנועזים בדבר עשייה שהיא בבחינת "עת לעשות לה" – הפרו תורתך", טענה לפיה תיתכן עשייה דתית הנוגדת את המערכת ההלכתית, ולא רק שעשייה זו לגיטימית, אלא שהיא חושפת רצון אלוהי עמוק יותר מהעשייה ההלכתית.

העובדה כי בספר דרושים של אדמו"ר חסידי מופיעים רעיונות לא שיגרתים שלא לומר רדיקליים, במיוחד כאשר הם מובאים באופן גלוי ובמינון גבוה, גרמו שכבר עם פרסומו (1860) היו שייחסו לו כוונות מינות, ואפילו נטען שהיו מי ששרפו את הספר.

מאידך, אנו מוצאים שדווקא בשל רעיונות אלה הספר מהווה אבן שואבת כיום ללומדים וחוקרים שהגות יוצאת דופן זו מושכת את ליבם, ומדרבנת אותם להבין את העולם הרעיוני העומד מאחורי הגות זו, כשם שיש מביניהם החשים שהגות זו פותחת לפנייהם אופקים דתיים משמעותיים.

במחקר הנ"ל הראיתי כי משנת רמ"י מכוונת להעביר את שומעיו תהליך פנימי משמעותי, בעקבותיו יחול אצלם שינוי במצב התודעה (state of mind), כל זאת כדי שיעמדו מול הרצון האלוהי כגורם נוכח בחייהם. השיא הדתי במשנה זו, הוא עמידת האדם באופן אישי מול רצון האל (בבחינת "אני-אתה"²). תהליך זה נעשה באמצעות הרפלקסיה, מתוך רצון לזהות את מניעי ה'אגו', המתוארים כמחיצה המפרידה בין האדם ובין רצון האל המפעם בעולם.

סגנון הכתיבה של ספר **מי השלוח** מאופיין בכתיבה הטיפולוגית. בכך אין כל חידוש, שהרי מסורת זו רווחת בספרות הדרוש החסידית, ואף על פי כן יש כאן לסגנון כתיבה זה מאפיין ייחודי: בספרות הדרוש החסידית הכללית, 'חושפים' הדרשנים את קיומם של טיפוסים דתיים במקורות שבהם הם עוסקים, באופן שלא נוצר מכנה משותף החורז בין הדמויות הללו לאורך אותו ספר דרושים, או לפחות אין הכותב מצביע על קשר מעין זה. לעומת זאת, רמ"י פורש לאורך הספר מספר מוגבל של דמויות, והכתיבה הטיפולוגית שלו בעיקרה היא בעלת אופי בינארי (דו-פני). מבנה ניגודי זה הוא הפרדיגמה היסודית המלווה את הספר לכל אורכו.

¹ תיאור העמדות במחקר בכל הנוגע לספר מי השלוח יוכל למצוא בעבודת הדיסרטציה שלי, בפרט בפרק המבוא. ראו כהן, **מי השלוח**, עמ' 40-44. הצגת הגותו של רמ"י על רקע ה"פילוסופיה-הדיאלוגית", היא חידוש שלי, ועל כן אין בנכתב עד כה על הגותו של מורה חסידי זה, כדי לשמש מקור או רקע רלוונטי מיידי.

² המונח שאול מהגותו של בובר, ראו על כך בפירוט להלן.

תיאורו הטיפולוגי מבטא למעשה שתי רמות של עשייה דתית. רמת הקיום הגבוהה המיוצגת על ידי דמותו של יהודה, ובמקביל על ידי העידן ש'לעתיד לבא', מאופיינת בעמידה בלתי-אמצעית מול רצון האל. עולמו הדתי של טיפוס זה איננו מעוצב על יד המערכת הנורמטיבית של תורה ומצוות, כך שמעצם הגדרתו, אופן זה של קיום דתי מוביל לעשייה החורגת מעולם ההלכה, ואנו שומעים על מושגים דתיים רדיקליים כגון 'ישום' "עת לעשות לה". הטיפוס השני, אותו מסמל יוסף המקראי, ומאפיין את הקיום בעולם הזה, מבטא את רמת הקיום הנמוכה יותר. עשייתו הדתית מאופיינת בקבלת הנורמה ההלכתית, וניתן לומר כי הוא הטיפוס בו מתמקדת על פי רוב הספרות הדתית בכלל וזו בעלת האופי המוסרי בפרט.

אופייה הטיפולוגי של כתיבת רמ"י, איננה צורה ספרותית, אשר נועדה להציג טיפוסים דתיים שונים, או באה לאפשר לכל אחד מחסידיו-קוראיו לבחור לעצמו את הטיפוס הדתי שיהווה עבורו דגם לאימוץ. לאורך המחקר הדגשתי כי רמ"י מציע העדפה ערכית, ודוחף את תלמידיו לחיים בהוויה של יהודה. אין רמ"י מסתפק בהכרת טיפוס זה, אלא מציג דרישה למימוש אופי קיום דתי זה.

אם כן, בניסוח תמציתי, הצעתי לראות בספר מי השלוח מורה דרך למסע פנימי לגילוי עולמו הדתי של יהודה. חשוב להדגיש שמדובר בשינוי עולמו הפנימי של האדם, שינוי שעיקרו חיים באופן אחר, חיים שיש בהם התאמה מודעת לרצון האל. עיקר השינוי אמנם מתרחש בתודעה, אבל לא 'רק' בתודעה במשמעות של מחשבה או אפילו הבנה, אלא מדובר על האופן בו האדם חווה את חייו, ואופן תפיסתו את המציאות כמו גם את עצמו. מדובר בשינוי ברמת ההוויה (being).

3. השערת המחקר

נקודת המוצא של הצעת המחקר נוגעת בצורך ל'תרגם' את משנת רמ"י לשפה עימה יוכלו המתעניינים לבוא במגע ראשוני. על המורה המלמד לכוון את מאמציו לתרגם את הסמלים כמו את השפה הדתית כך שיובנו לאדם מבחון, יהדהדו בלב, יסקרנו ואולי גם יסייעו ליצירת דתיות יהודית מתחדשת.

להבנתי ניתן להשתמש בתופעת ה"אקזיסטנציאליזם-הדתי", כמסגרת פרשנית אשר תנהיר את התודעה הדתית מתוכה רמ"י פועל ויוצר: התודעה הדתית-אקזיסטנציאליסטית מעמתת בין היסוד הסובייקטיבי (האקזיסטנציה) ובין הדת, שמקביל ודומה לו הנו העימות בין האימננטי ובין הטרנסצנדנטי. הביטוי למתיחויות אלו הודגמו במרכיבים מהותיים המאפיינים פנומן זה: יחסי צדיק-חסיד (=סמכות ואוטונומיה); "עת לעשות לה" (= "השהיית האתי"); הדגש על הסובייקטיביות; מרכזיותם של מושגי הרצון והתשוקה; הבחינה העצמית המתמדת (=רפלקסיה); ההימצאות ב'ספק'. את קיומה של תודעה אקזיסטנציאליסטית-דתית בספר חסידי זה, ניתן למצוא בעת העלאת קיומם של המרכיבים השונים, כאשר קיומו של המכלול היווה תוספת הוכחה לעובדת קיום הפנומן.

השימוש בפנומן זה תאפשר בחינה פנומנולוגיה של תופעות מקבילות בתוך העולם היהודי אך גם מחוץ לו. ניתן להצביע על קווי דמיון בין הגותו של המורה החסידי מאיזביצה ובין הגותם של דמויות כגון הרב יוסף דב סולובייצ'יק (1903-1993), אבל באופן יותר מפתיע למשנתם של הגוים

הפחות מובנים מאליהם, כגון פרנץ רוזנצווייג (1886-1929),³ מרטין בובר (1878-1965) ואברהם יהושע השל (1907-1972).

בכך ניתן לחלץ את הגותו של רמ"י מתוך המרחב הנראה טבעי לו ומתבקש קרי, עולמה של החסידות, או לכל היותר עולמה של היהדות הדתית המסורתית, ולהציג את משנתה על פלטפורמה רחבה יותר הנוגעת לחיפוש הרוחני הרווח כל כך בעידן-החדש (ניו-אייג) הפוסט-מודרני. זה זמן רב שרבים חשים משיכה לאינטנסיביות הדתית והרוחניות היהודית, כפי שזו מוצגת בעיקר בכתבים החסידיים. רבים גם תוהים ביחס למשוואה הדתית המקובלת, המזהה בין ה'חוק' הדתי ובין ה'רצון' האלוהי, ומאיך כמהים למצב בו האדם זוכה לעמוד באופן בלתי-אמצעי מול השאלה האלוהית, כניסוחו הברור של בובר:

"כי כל המתארע לי היא קריאת דיבור מכוונת אלי. ההתרחשות העולמית היא קריאה אלי באשר היא משהו המתארע לי";⁴ "חייב הוא (=האדם) להכיר, שהשאלה הערוכה אליו, המתעטפת בלבוש הלשון של מערכת המצבים, בין אם היא נשמעת כלשון מלאכים וְשִׁינְאָנִים ובין נשמעת כלשון שדים, היא שאלת אלוהים אליו... וחייב הוא, הוא היחיד, להשיב בעשייתו וּבְחִדְלָתוֹ, לקבל את השעה, את שעת העולם, שנעשתה שעתו שהופקדה בידו ושמירתה עליו. אסור לשמט, אין אתה רשאי לחפש ולמצוא את השווה לך, עליך לקבל אותה את השעה, על כל האכזר שבה, היא כולה תּוֹבְעָתְךָ, עליך להשיב – לקונך. מְצוּנָה אתה להאזין לתביעה זו – ולו תגיע לאוזןך צרימה קשה – ולא לתת לאיש להתערב בעניינך! לתת את התשובה, מתוך הַשִּׁיתוֹן, מקום תרחף עוד נשמת הרוח שנופָּקָה – ואין אדם רשאי לחוש על אוזןך".⁵

בובר סבר כי בניגוד לקבלה הלוריאנית, שהכילה לדעתו יסודות גנוסטיים, החסידות ניקתה עצמה מיסודות אלו, שעל-כן יכל בובר לראות בחסידות את התגלמות היהדות שחיפש לעצמו, המכילה את גרעין הממשות הדתית המגלמת את האמת הפנימית של היהדות בצורה הצרופה ביותר. בחקר החסידות העניק בובר דגש מיוחד לחשיבותם של סיפורי האגדה שנקמו סביב צדיקי החסידות והזניח בעיסוקו את גופי התורה החסידית העיונית; בסיפורים החסידיים מצא בובר תפישה רוחנית שיסודותיה הם דיאלוגיים ולא מיסטיים,⁶ ולאורם גם תיאר יהדות זו כמפגש ייחודי בין שני סוגי דתיות: ההארה הפנימית וההתגלות⁷ - וכדרך רוחנית שדחקה הצידה את עוצמתם של היסודות המאגיים המצויים בדתות אחרות.

ידועה המחלוקת המפורסמת בין גרשם שלום ובובר בנוגע לאופיה הרוחני-רעיוני של התנועה החסידית. מוקד משמעותי במחלוקת זו היוותה שאלת המקורות שדרכם ניתן לעמוד על היסודות המכוננים של ההווה החסידית - האם אלה ספרי הדרוש או הסיפורת החסידית. ניתן לסווג שני סוגי מקור אלה על פי החלוקה: תורה שבכתב (=ספרי דרוש) או תורה שבעל פה (=הסיפור החסידית).⁸ המחקר המוצע כאן בא להשלים מבחינה מתודולוגית את המהלך של בובר, בעוד שהלה

³ ראו לעת עתה מאמרי כהן, על רצון ויכולת

⁴ בובר, בסוד שיח, עמ' 118

⁵ בובר, בסוד שיח, עמ' 188-189.

⁶ להבהרת האמור כאן בקצרה ראו קורן, מיסטיקה וחסידות, בעיקר בפרקים 4-5.

⁷ כך מנסח זאת אידל, החסידות, עמ' 17 הע' 7, וראו הדיון שם.

⁸ ספרות מחקרית רבה עסקה במחלוקת בין שלום לבובר, ועל כן אציג כאן רק פירוט ביבליוגרפי חלקי: שלום, בובר; ש"ץ-אופנהיימר, בובר; אידל, בובר ושלוש; גלמן, תשובת בובר; קורן, מיסטיקה וחסידות, עמ' 288-306 (השוו למאמרו: 'קורן, "הפנמתם של עיקרי יסוד חסידיים במשנתו של בובר על רקע הוויכוח על פרשנות החסידות של",

התמקד כאמור בסיפורת החסידי, העבודה כאן אמורה לחזור לספרות העיונית, ולהראות שהויכוח בין בובר לג' שלום, הנוגעת לשאלת העדפת מדיום המסירה אין בו כדי לדחות את מסקנות בובר ביחס לאופיה של המשנה החסידי ומכאן לנגזרות האקסיסטנציאליות והאקטואליות:

עם יסודה של המתודה המחקרית העוסקת בחקר הקבלה והחסידות על ידי גרשם שלום התגלעה בינו ובין מרטין בובר מחלוקת, שיש הרואים בה את "הפולמוס האינטלקטואלי המעניין ביותר במדעי היהדות במאה הנוכחית"⁹, התברר עד מהרה שהויכוח על אופייה של תורת החסידות, חורג מעבר לדיון צר על דרכה של החסידות, כדברי אידל:

שניהם ביקשו להבין את מהותה של החסידות, וראו במיסטיקה היהודית גשר פוטנציאלי בין המסורת היהודית ליהדות של ימינו. דיוניהם בטקסטים היסטוריים אינם אם כן פעולות מחקריות או אקדמיות גרידא, כי אם מפעל תרבותי יצירתי שמבקש לבסס עמדה חדשה כלפי המסורת היהודית, שתאפשר דו-קיום עם האורתודוקסיה המסורתית ואולי אף תביא להחלפתה.¹⁰

כדי להבין מהי אותה דתיות כלפיה שואפת ההגות שלפנינו, אחזור לניסוחיו של בובר ולהבחנתו המפורסמת בין 'דת' (Religion) ולדתיות (Religiosity):

לדת יקרא דת-אמת כל עוד היא פוריה, ופוריה היא כל זמן שהדתיות מקבלת על עצמה עול מצוות ותורות, מכניסה בהן, לעתים מבלי שתרגיש בכך, תוכן לווהט חדש, ותשנה אותן בתוך תוכן עד כדי כך, שכל דור ודור יראה אותן כאלו נתגלו לו עצמו אך היום, כדי לפרנס את צרכיו של עצמו, השונים וזרים מצרכיהם של אבותיו. אולם בשעה שמנהגי הדת ועיקריה קפאו עד כדי כך, שאין עוד בידי הדתיות להטיל בהם חיות או שאין היא אומרת עוד לקבל עליה את מרותם, שוב נעשית הדת תופעת סרק ונטולת אמונה. נמצאת אומר, הדתיות היא היסוד היוצר, הדת היא היסוד המארגן.¹¹

רמ"י איננו מעוניין להנחיל לשומעיו ידע או להוביל אותם להכרה פילוסופית או תיאוסופית, לא ידע אודות הייעוד האנושי ואפילו לא ידע על מטרת הרצון האלוהי, אלא להכרה נוכחת של הרצון האלוהי ככזה.¹² הרטוריקה אינה חיצונית לתהליך החינוכי שמבקש רמ"י לחולל בשומעיו. מחד עצם השימוש במקורות הקלאסיים ובז'אנר של מעשה הדרוש מעניק לו את החופש להעז ואפילו להיות מהפכן, אבל כזה שלא נתפס (אפילו לא בעיני עצמו) כמי שקורא תיגר על הסמכות של כתבי הקודש. מאידך, קריאת תגר על המונחים, על המושגים ועל הדימויים המונחים ביסוד חייהם, נועדו להותיר את השומע מופתע, מבולבל ולא פעם מוטרד, כדי לעורר בו בחינה מחודשת של מערכת ערכיו, ולאפשר לו להעפיל לרמת הכרה גבוהה יותר. הדבר קשור לדמות המורה

קבלה ז (תשס"ב), עמ' 318-281.

⁹ כך רואה זאת אידל, החסידות, עמ' 15 (הכוונה כאן כמובן למאה העשרים).

¹⁰ אידל, החסידות, עמ' 22.

¹¹ בובר, דתיות יהודית, עמ' 70-71.

¹² ראו בריל, ר' צדוק, עמ' 154, ועמ' 161-162. ראו אצל מגיד, איזביצה-ראדזין, עמ' 87, ו-96, כאמירה כללית ביחס לחסידות, שלטענתו עיקר מטרתה לסגור את הפער בין הרעיון ובין ההתנהגות. קשה לקבל טענה מכלילה זו, אם כי כתיאור משנת רמ"י נראה להלן כי היא נכונה.

הפשיסחאי¹³ ומטרתו בעת העמידה מול חסידיו.¹⁴

4. שיטות המחקר

הצעת המחקר נוגעת בשני מישורים שונים, האמורים להוות השלמה האחד לשני. (1) מי השלוח על רקע ההקשר הפנים-חסידי שלו: בשנים האחרונות עסקו כמה וכמה חוקרים בהגות של רמ"י,¹⁵ כמו גם בהגות מוריו¹⁶ ותלמידיו.¹⁷ אלא שעד עתה לא נעשה מחקר שיטתי העשוי להצביע על הקשר וההשפעה הישירה שיש לבית פשיסחה על הגותו של רמ"י. במחקר שלי הצגתי רק קווים עקרוניים הנוגעים לקשר מעין זה. קשר מעין זה יציג כי הגותו של רמ"י, למרות אופייה היחודי, מקיים זיקות עם הגותם של מוריו, ובכך יהיה ניתן להרחיב את הפריזמה המבקשת לראות את ההגות החסידית על רקע הגות התקופה, ובעיקר את היכולת למצוא בספרי ההגות של מורים חסידיים נוספים (בחסידות פולין) רעיונות העשויים להעשיר את השיח הרוחני תרבותי של זמננו.

(2) ראיית ספר מי השלוח על רקע "רוח התקופה", וחזונו של בובר: יש לראות את המחקר המוצע על רקע דברי בובר אודות הרלוונטיות של ההגות החסידית לאדם המודרני בכלל, ולא דווקא לתחום אותה לתנועה דתית-יהודית. העידן בה אנו חיים, עידן הפוסט-מודרניות הדוחה כל הגדרה 'אובייקטיבית' ובמקביל התעוררות של חיפוש רוחני, מעניק חשיבות יתר לעיסוק בהגות נוסח זו של ר' מרדכי יוסף, ואדרבה דורש את היכולת להגדירה באופן מדויק יותר, הן כשלעצמה והן בהקשרה העיוני וגם היסטורי.

המערכת המושגית אותה פיתח בובר (ורוזנצווייג) אודות "דת כנוכחות",¹⁸ או עמדתו הידועה בדבר קיום מערכת חיים של "אני-אתה", עשויים להבהיר את ההגות הדתית שלפנינו ואת תרומתה למאבק האנושי להענקת משמעות של עמידת האדם מול עצמו ולא פחות מכך מול הנצח. לפי עמדתם של ההוגים הדתיים כגון סרן קירקגור (1855-1813) ובובר, בתוך תוכו האדם נקרא לממש משהו, ובצורה לא מודעת הוא משווה את ה'אני' הריאלי שלו עם אותו 'אני' שעליו להיות. אלא שבכך אין אנו נמצאים בפני העמדה האסנציאליסטית הקלאסית. אין הוא נקרא להיות 'אדם', קריאה שנכונה לאנושות כולה. מדובר כאן על ייעוד ששייך לו ורק לו. הקול שהאדם שומע מן השמים מיועד רק לו.¹⁹

5. חשיבות המחקר

¹³ על בית המדרש בו צמח רמ"י, ראו רוזן, **אותנטיות דתית**, וכן כהן, **מי השלוח**, עמ' 64-84.
¹⁴ ראו על כך כהן, הכתיבה בפשיסחה, וכן כהן, **מי השלוח**, בעיקר בנספח לפרק הראשון. שבו הדגמתי תהליך זה בעזרת דמותו של ר' מנחם מנדל מוורקה, ובו גם הפניתי לחכמת הזן, שבה אני מוצא מקבילה פנומנולוגית לצורת ההנחיה על ידי המורה הרוחני.

¹⁵ אלא כוללים את המחקרים הבאים לדוגמה: בן דור, **מי השלוח**; גלמן, **אברהם**; וייס, **אוטופיה**; פיירשטיין, **איזביצה**; וייס, **דטרמיניזם**; ש"ץ-אופנהיימר, **עיונים**.

¹⁶ רוזן, **אותנטיות דתית**; דוגמה טובה למחקר מעין זה הוא עבודתה של אליאור, תמורות, המצביעה על השפעה אפשרית של 'החווה' מלובלין (ר' יעקב יצחק הורביץ) על רמ"י הגם שהאחרון לא היה מבין תלמידיו.

¹⁷ ליוור, **תורה שבעל פה**; ליוור, **ר' צדוק**; בריל, **ר' צדוק**; מגיד, **איזביצה-ראדזין**

¹⁸ ראו לדוג' הורביץ, **דרכו של בובר**; שפירא, **בובר**; ברזילי, **האדם הדיאלוגי**

¹⁹ שגיאה, **מסע האני**; שגיאה, העקידה; רוזנברג, **אותנטיות**; כן ראו את עבודותיו של גלמן, **אברהם**; גלמן, **האימה**.

שנים של לימוד והוראת המחשבה החסידית חשפו אותי לחיפוש דתי-רוחני, שהינו מעין ניסיון מתמשך של יחידים לפרוץ מערך חיים אידיאולוגי התופס על עצמו כ'מרכז' מוחלט, בבחינת 'אמת' מסיני אחת.²⁰ הדחף לקראת חיים בעולמות אחדותיים יותר, שבהם מיטשטשת תכונת האגוצנטריות המפרידה בין בני האדם ובין האדם לעולם שסביבו - היא זו שעומדת להבנתי ביסודו של הדחף הדתי (= 'דתיות'), גם אם הוא מתלבש במסגרות השפה והחוק בצורות אחרות כגון זו של התביעה המוסרית (= 'דת').

מעבר לשיחורור האדם מההגדרות הכובלות, יש כאן ניסיון להגדיר מהי משמעותה של המושג רוחניות: 'רוחניות' לפי הגדרה שאני מבקש להציע, היא המישור שבו יש התרחשות, הוויה (וגם חוויה) ממשות, קיום. כאשר מדברים על הוויה, אנו עוברים לתחום של המסומן, בעוד שה'דת' מצויה בתחום ה'מסמן'. המקום אליו מסמנת ומובילה השפה. עולמו של הסובייקט ככזה, הככות, מעבר לסיבתיות, או בשפה החסידית, החיים מעבר לטעם ודעת, המישור של ה'אין'. ושוב ב'תרגום' שלי, מקומה של השתיקה, אינטימיות. בשפתו של קירקגור מדובר במישור של האמונה, המישור הדתי, וכפי שתיארתי לעיל זה המישור אותו כינה בובר 'דתיות', וזה המישור בו מתקיים מערכת היחסים "אני-אתה".

במישור זה האדם עומד מול אלוהיו כאיש האמונה הבודד מעבר לכל הגדרה אובייקטיבית מבחוץ (דת, לאום, מגדר), ומבקש להיות הוא, ובכך מיניח וביה לממש את מה שהאל רוצה ממנו, וניתן לנסח משפט זה גם הפוך, קרי, מה שהאל מבקש מהאדם, הוא מיניח וביה מימוש עמוק של ה'אני'.

חשיבות המחקר, נוגעת גם למרחב החיים החברתיים: הגותו זו של רמ"י מאפשרת יצירת עמדה עמוקה של סבלנות. ובלשונו:

אם אמנם כי צוה הש"י להוכיח איש את עמיתו, ולהרחיקו מכל רע כפי היכולת, זה אינו רק במקום שיודע שיוכל להסיע אותו מזה בטוב, או ע"י תפלה שיעורר רחמים עליו שיחזור למוטב. אך באם לא יוכל להסיר אותו צריך ללמוד זכות עליו ולא לקטרג עליו, כי אין אדם יכול לדון את חברו לכף חוב כי פן יצר חברו גדול מיצרו,²¹ או פן הדבר הזה מותר לו, כי יש הרבה דברים שלאדם אחד אסורים ולאדם אחד מותרים.²²

תפישה זו של סבלנות נובעת ממצב רוחני שונה, שביסודו קשור הוא להתרופפות 'עצמת הכבידה' של ה'מרכז' האידיאולוגי שבמהותו הינו אגוצנטרי. סבלנות אמת מאפשרת ראייה שונה של התהליכים היומיומיים, מאחר שמדובר במרחב נפשי שונה, שבו חוק המרכז האגוצנטרי איננו שולט בעוצמה גדולה כל כך; והרי אז, במידה שמתעוררות בכלל מאבקים, תחרויות והתפרצויות מעין אלו - הן דומות לסערה חולפת ואינן נתפשות כלל כגילויים 'שלי' - בדיוק כפי שכל רכוש אחר איננו רכוש 'שלי', אלא נמסר בידי כפיקדון.

²⁰ על חינוך לאידיאולוגיה והבעייתיות שבכך, ראו שרמר, חינוך אידיאולוגי.

²¹ ראו מסכת אבות פ"א מ"ו: "והוי דן את כל האדם לכף זכות"; שם, פ"ב ה"ד: "ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו"; בבלי סוכה דף נב,א: "כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו".

²² מי השלוח, א, בהר, "ולא", עמ' קלג.

ניתן לתאר יחס זה בדרך פשוטה, כך: סבלנות היא נקיטת קו פנימית של אחריות כלפי הכל, ²³ של 'פתיחת הלב' בקֶּשֶׁב אמיתי כלפי כל תופעה, ובמה שונה אפוא רגש כעס זה מכל 'אורח' אחר הנוקש על דלתנו ומצפה לדיאלוג של אמפתיה והבנה?²⁴

למחקר תרומה גם בכל הנוגע למחשבת החינוך: אני מבקש לראות את המחקר על רקע עבודותיהם החינוכיות של אדיר כהן,²⁵ עודד שרמר²⁶ ובעיקר ישעיהו תדמור.²⁷ הוגים אלו העוסקים בחוויה האקזיסטנציאלית, ואשר מבקשים לברר את תרומת הפילוסופיה-הדיאלוגית של בובר (ודומיו) כאפשרות חינוכית ודווקא בעידן פוסט-מודרני.

דמות המורה הנוהג ב'הנהגת המראה' משקפת עבור הזולת את עצמו ומפנה את האדם להתבוננות פנימית. ההתבוננות העצמית, שעליה מצביעים המורים החסידיים, היא דרישה מהאדם לבצע רפלקסיה. הוא אמור לבצע תנועה נפשית שהיא בבחינת מימוש אחת הדרישות המובהקות בהגות האקזיסטנציאליסטית: על האדם להכיר בייחודו, ובכך יכונן אצלו תודעת 'אני' שמובנה גם תודעה של בחירה חופשית, תודעה המטילה את האחריות על האדם הפועל, התלמיד. כך ניתן להאיר את היחס המסויג בהגות החסידית כלפי הכתיבה פילוסופית חמורה, על רקע ההגות האקזיסטנציאליסטית, בה אנו מוצאים מקבילות מבחינה פנומנולוגית.²⁸

6. רשימת מקורות – ביבליוגרפיה ראשונית

מי השילוח = מי השילוח – נאסף ונלקט מאשר נזכר ממאמרי... ר' מרדכי יוסף מאיזבצא, ח"א ויין תר"כ, ח"ב לובלין תרפ"ב [מהדורה חדשה – מורחבת ומתוקנת, ירושלים תשנ"ה].

מחקרים

אידל, בובר ושלוש = Moshe, Idel. "Martin Buber and Gershom Scholem on Hasidism: A Critical Appraisal". *Hasidism Reappraised* (ed. A. Rapoport-Albert), London & Portland

²³ ברוח זאת נוכל להגדיר את הניסיון כעניין יומיומי, כשאלה הנשלחת לאדם בכל רגע ורגע, וכדברי בובר: "...כי בעיני אמונת ישראל כל החיים כולם, אם אנו חיים אותם באמת, הם התייחסות אל אלוהים, שאמנם גם הטבע מקומו, אבל לפי מהותו הוא למעלה ממנו: מה שקורה לי בחיים אלה הוא בשורה מאלוהי, ומה שאני בעצמי מבצע הוא התשובה' ('דרכי הדת בארצנו', עמ' 97). כן ראו בובר, בפרדס, עמ' יא. אכן, מושג הסובלנות (ולא רק הסבלנות) נקשר היטב בטקסטים יהודיים שונים מתקופות שונות ליכולתו של המנהיג לחוש את שונותו ומיוחדותו של כל הבא אליו, ראו על כך רביצקי, סובלנות, עמ' 198 הע' 14, בשם ה'שפת אמת' של רבי יהודה ליב מגור, על כך ש'יהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו' (פרשת קרח תרס"ד, עמ' 132), וכן ראו שם, מקורות חסידיים הסחים בתאווה ובמידות נפשיות אחרות הראויות ליחס סבלני, בעמ' 215.

²⁴ חינוך למידות טובות שאין בו ערנות לפעילות זו איננו מוליך בסופו של דבר אלא להטענת מטענים כבדים מאוד של מצפון ורגשי אשם על הפעילות הנפשית, שירחיקו את האדם מהיכולת לפתוח את ליבו אל האחר.

²⁵ כהן, חינוך רליגיזי.

²⁶ שרמר, מגמות בחינוך; שרמר, מחשבת בובר; שרמר, רטוריקה חינוכית.

²⁷ תדמור, האלוהי שבאדם, ובמיוחד תדמור, חינוך כחוויה קיומית

²⁸ ניתן גם להפנות את הקורא למקבילות מחכמת המזרח. אזכיר את עמדתו של יידו קרישנמורטי, שתורתו מתמקדת בשחרור האדם מכל גורמי סמכות, ואשר הצהיר "האמת היא מחוז שאין אליו שבילים". ראו לדוגמה את שיחותיו עם תלמידים ומחנכים אודות המשמעות שיש להעניק לידע ולמסורת בספר, **לגעת במהות**, עמ' 150-156, 160-165, 201-207, 236-243. ראו גם את דברי המבוא של א' קוסמן שצורפו לספר, שם עמ' 7-12.

1996, pp. 389-403.

אידל, החסידות = משה, אידל. החסידות בין אקסטזה למאגיה, ירושלים ות"א תשס"א.
אליאור, תמורות = רחל, אליאור. "תמורות במחשבה הדתית בחסידות פולין- בין 'ראה' ו'אהבה'
ל'עומק' ו'גוון'". תרביץ סב,ג [תשנ"ג], עמ' 381-432.

בובר, בסוד שיח = מרטין בובר, בסוד שיח: על האדם ועמידתו נוכח ההווה, ירושלים תשמ"א.
בובר, בפרדס = מרטין בובר. בפרדס החסידות – עיונים במחשבתה ובהיותה, ירושלים תשכ"ג.
בובר, דרכי הדת בארצנו = מרטין בובר. "דרכי הדת בארצנו", בתוך: תקווה לשעה זו - סוגיות
מענייני הרוח והמציאות, תל אביב תשנ"ב, עמ' 93-100.

בובר, דתיות יהודית = מרטין בובר. "דתיות יהודית", תעודה ויעוד, א, ירושלים תש"ך, עמ' 70-79.
בן דור, מי השלוח = יהודה, בן-דור. עיון במי השלוח לר' מרדכי יוסף מאיזביצא, דיסרטציה,
האוניברסיטה העברית, תשרי תשס"ט
ברזילי, האדם הדיאלוגי = דוד, ברזילי. האדם הדיאלוגי – תרומתו של בובר לפילוסופיה, ירושלים
תש"ס.

בריל, ר' צדוק = Alan, Brill. *Thinking God - The Mysticism of Rabbi Zadok of Lublin*, N.Y. =
2002.

גלמן, אברהם = Jerome I, Gellman. *Abraham! Abraham! Kierkegaard and the Hasidim on the Binding of Isaac*, Aldershot 2003

גלמן, האימה = Jerome I, Gellman. *The Fear, The Trembling, And the Fire*, Maryland 1994.

גלמן, תשובת בובר = Jerome I, Gellman. "Buber's Blunder: Buber's Replies to Scholem and Schatz-Uffenheimer" *Modern Judaism* 20 (2000), pp. 20-40.

הורביץ, דרכו של בובר = Rivka Horwitz, *Buber's Way to "I and Thou"-The Development of Martin Buber's Thought and His "Religion as Presence" Lectures*, Philadelphia, N.Y. &
Jerusalem 1988.

וייס, אוטופיה = Joseph, Weiss. "A Late Jewish Utopia of Religious Freedom". *Studies in East European Jewish Mysticism and Hasidism* (ed. D. Goldstein), London & Portland 1997, pp.
209-248.

וייס, דטרמניזם = יוסף, וייס. "תורת הדיטרמניזם הדתי לר' יוסף מרדכי לרנר מאיזביצא". ספר
היובל ליצחק בער, ירושלים תשכ"א, עמ' 447-453.

כהן, על רצון ויכולת = אביעזר, כהן. "על קיום ואי קיום מצוות מתוך 'יכולת' – אקסיסטנציאליזם
דתי במשנתם של ר' מרדכי יוסף מאיזביצא ופרנץ רוזנצוויג", בתוך: יהדות: סוגיות קטעים פנים
זהויות - ספר רבקה (עורכים: חביבה פדיה ואפרים מאיר), באר שבע תשס"ז, עמ' 525-575.

כהן, מי השלוח = אביעזר, כהן. תודעה עצמית בספר מי השלוח ככלי לקיום הזיקה אלוהים-אדם.
דיסרטציה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע תשס"ו.

כהן, הכתיבה בפשיסחה = אביעזר, כהן. "רציתי לחבר ספר... ואקרא את שמו 'אדם' -
התמודדות עם כתיבת ספרי דרוש בבית פשיסחה", דימוי 28 (קיץ תשס"ו), עמ' 4-18, 86.

כהן, חינוך רליגיוזי = אדיר, כהן. "תורת החסידות של בובר כמנוף לחינוך רליגיוזי", בתוך: משנתו
החינוכית של מרטין בובר, יחדיו, תל-אביב 1976, עמ' 191-216.

- ליוור, תורה שבעל פה = עמירה, ליוור. תורה שבעל פה בכתבי ר' צדוק הכהן מלובלין, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ו.
- ליוור, ר' צדוק = עמירה, ליוור. יסודות פרדוקסליים בכתבי ר' צדוק הכהן מלובלין, עבודת גמר, טורו קולג' – ירושלים תשנ"ג.
- מגיד, איזביצה-ראדזין = Shaul, Magid. *Hasidism on the Margin: Reconciliation, Antinomianism, and Messianism in Izbica & Radzin Hasidism*, Wisconsin 2003.
- פירשטיין, איזביצה = Morris M, Fainerstein. *All Is in the Hands of Heaven: The Teachings of Rabbi Mordecai Joseph Leiner of Izbica*, N.J 1989.
- קרישנמורטי, לגעת במהות = י"דו, קרישנמורטי. *לגעת במהות* (תרגמה: ש' גולדשמיד), ירושלים 1997.
- רביצקי, סובלנות = אביעזר, רביצקי. 'סובלנות', בתוך: אסא כשר וארן נמדר (עורכים), *מידות ורגשות*, רמת גן תשנ"ה, עמ' 195-224.
- רוזן, אותנטיות דתית = Michael Rosen, *The Quest for Authenticity: the thought of Reb Simhah Bunim* (Urim Publications), Jerusalem 2008.
- רוזנברג, אותנטיות = שלום, רוזנברג. "על סוגיית האותנטיות וסוגיה" [ביקורת על ספרו של יעקב גולומב, אביר האמונה או גיבור הכפירה- חיפושי אותנטיות מקירקגור עד קאמי, ת"א תשנ"ט], *הארץ-מוסף ספרים*, גליון 366, כד' אדר א' תש"ס (1.3.2000).
- שגיא, העקידה = אבי, שגיא. "העקדה – בעיית הציות או בעיית השמיעה, בין קירקגור לבובר". *עיון לז ג-ד* [תשמ"ח-ט], עמ' 248-262.
- שגיא, מסע האני = אבי, שגיא. *קירקגור: דת ואקסיסטנציה – המסע של האני*, ירושלים תשנ"ב.
- שלום, בובר = גרשם שלום, "פירושו של מרטין בובר לחסידות", *דברים בגו – פרקי מורשה ותחיה*, ח"ב, ת"א תש"ן, עמ' 361-382, ושם, עמ' 450-454.
- שפירא, בובר = אברהם, שפירא. *הרוח במציאות – מגמות העיצוב בהגותו של מרטין בובר*, ירושלים תשנ"ד.
- ש"ץ-אופנהיימר, בובר = Rivkah, Schatz-Uffenheimer. "Man`s Relation to God and World in Buber`s Rendering of the Hasidic Teaching". *The Philosophy of Martin Buber* (ed. P.A. Schilpp & M. Friedman), *The Library of Living Philosophers xii*, Illinois 1967, pp. 403-434.
- ש"ץ-אופנהיימר, עיונים = רבקה, ש"ץ-אופנהיימר. "אוטונומיה של הרוח ותורת משה- עיונים בתורת הרבי מרדכי יוסף מאיזביצה". *מולד כא* (תשכג-כד), עמ' 554-561.
- שרמר, חינוך אידיאלוגי = שרמר, עודד "לבעיית ההערכה של חינוך אידיאלוגי", *שדמות צג/צד* (תשמ"ה), עמ' 138-130.
- שרמר, מגמות בחינוך = עודד, שרמר. "מגמות בחקר בובר בחינוך", בתוך: ק' ירון ופ' מנדס-פלור (עורכים), *מרדכי מרטין בובר במבחן הזמן*, ירושלים תשנ"ג, עמ' 118-98.
- שרמר, מחשבת בובר = עודד, שרמר. "על אפשרות יישומה של מחשבת בובר בחינוך", בתוך: ש' טלמון, ק' ירון, י' עמנואל (עורכים), *כאן ועכשיו - עיונים בהגותו החברתית דתית של מרטין בובר*, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 155-144.

שרמר, רטוריקה חינוכית = עודד, שרמר. "פרק הרטוריקה החינוכית של השל", בתוך: זהות ג (תשמג), עמ' 95-105.

תדמור, האלוהי שבאדם = ישעיהו, תדמור. התכוונות לאלוהי שבאדם – חינוך אכסיסטינציאליסטי דתי במשנתו של יוסף שכטר, ת"א תשנ"ד.

תדמור, חינוך כחוויה קיומית = ישעיהו, תדמור. האלוהי שבאדם חינוך כחוויה קיומית, מכון מופ"ת, ת"א תשס"ז.